

ელგუჯა ხინთიბიძე

“ვეფხისტყაოსნის” იდეურ-მსოფლმხედველობითი სამყარო

თბილისი, 2009

“ქართველოლოგი”

გვ. 739-746

ქრისტიანული დოგმატიკის პროცესი რენესანსული გზით

საინტერესო დასკვნებამდე მიგვიყვანს რუსთველის აზროვნების კვლევა გვიანდელი შუასაუკუნეების ქრისტიანული დოგმატიკის პრობლემატიკასთან მიმართებაში. რუსთველი, XII საუკუნის ქრისტიანი აღმსარებელი, ახალი თვალთუწის უცქერის ქრისტიანული რელიგიის პრინციპულ პრობლემებს. თავისი ინტელექტუალური პოზიციის ფორმირებაში იგი პირველ რიგში ქრისტიანულ კულტურას, ქრისტიანულ ცივილიზაციას, ქრისტიანულ ლიტერატურას – ბიბლიას ემყარება. მაგრამ ახალი ეპოქა, ახალი ინტერესები, კაცობრიობის წინაშე დასმული ახალი პრობლემები რუსთველს ახლებურად უსახავს ქრისტიანული რელიგიის პერსპექტივას. რუსთველს თითქოსდა სურს ქრისტიანობაში უფრო სრულყოფილი რელიგია იპოვოს, რომელიც განსხვავებით ქრისტიანობის მისი თანამედროვე ორთოდოქსული ფორმისაგან, გონებისათვისაც იქნება მისაწვდომი (1) და უზენაესი არსების ყველა აღმსარებლისათვის იქნება მისაღები. რუსთველისა და მისი დროის ქართულ აზროვნებაზე დაკვირვებით მორის ბოურამ საინტერესო აზრი გამოთქვა: „XII საუკუნეში ქართველი ფილოსოფოსები ბერძნული გავლენით ცდილობდნენ ეპოვათ ღრმა აზრი, ვიდრე ის, რომლითაც უზრუნველყოფდა ეკლესია მათ ტრადიციულ რწმენას“ (489, გვ. 58; შდრ. 38, გვ. 18). ქართული აზროვნების ამ ხაზს რუსთველიც გაჰყვა. „ვეფხისტყაოსანში“ ჩაქსოვილი რელიგიური რწმენა პრინციპულად გაემიჯნა ქრისტიანულ ორთოდოქსულ დოგმატიკას: „რუსთველის ღმერთი „ერთია“ შემდგომი დაზუსტების გარეშე“ (179, გვ. 75). პოეტი „არც ერთხელ არ ახსენებს ქრისტეს, ან სპეციფიკურ ქრისტიანულ დოგმებს, როგორც ასეთებს“ (489, გვ. 58). ეს გარემოება, რომელიც არაერთგზის აღნიშნულა რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში, არ არის შემთხვევითი (იხ. ამ მონოგრაფიის II ნაწილის I თავი). რუსთველი თითქოს

შეგნებულად ღუმს ქრისტიანული დოგმატიკის ძირითად საკითხებზე და ეს ღუმილი (არხსენება), რომელიც გააზრებული ხასიათისაა და ქრისტიანული ორთოდოქსიის პრინციპული პოზიციით შეიძლება არაღიარებას ნიშნავდეს (შდრ. 348, გვ. 340), სავსებით კანონზომიერია იმ ინტელექტუალური თვალსაზრისიდან, რომელზედაც რუსთველი დგას. პოემაში შეინიშნება ტენდენცია ქრისტიანული ორთოდოქსიის დაძლევისა, რაც რენესანსული ეპოქის აზროვნების ერთ-ერთი პრინციპული მახასიათებელია (420, გვ. 7).

რუსთველი აქაც პრინციპულად აგრძელებს იმ რაციონალიზმის პოზიციას, რომელიც XII-XIII საუკუნეებში რწმენას გონებას უთავსებდა და რასაც ადამიანური აზროვნება, ფილოსოფია, არისტოტელეს ლოგიკა და დიალექტიკა უარყოფდა, იმის რწმენაზე თავს იკავებდა. არისტოტელიზმი პრინციპშივე ეწინააღმდეგებოდა ძირითად ქრისტიანულ დოგმებს: ერთარსება სამებას და ქრისტეს კაცსა და ღმერთს. არისტოტელეს ლოგიკა ვერ დაუშვებდა ქრისტიანულ სიმბოლოს $3=1$ ან $2=1$ (იხ. 348, გვ. 344-346). ამიტომ იყო, რომ ახალი ფილოსოფიური აზროვნებისათვის პრინციპულად მიუღებელი აღმოჩნდა ერთარსება სამების დოგმა. ერნესტ რენანს ერთი საინტერესო გარემოება აქვს შენიშნული: მაიმონიდს ენთიერება, ღმერთს მიაწეროს ერთიანობის ატრიბუტი იმის შიშით, რომ ვინმემ არ დასწამოს ერთარსება სამების დოგმის აღიარება (431, გვ. 110). ანალოგიური ტენდენცია შეინიშნება რუსთველთანაც. იგი მთელ პოემაში მხოლოდ ერთხელ ახსენებს ღვთაების ატრიბუტს – ერთარსება. მაგრამ იმისათვის, რომ *სამების ერთარსებისაგან* განასხვავოს, მხოლოდ *ერთთან* შესიტყვებაში იყენებს მას: „ერთარსებისა ერთისა“ (279).

ამ პერიოდის ფილოსოფიური აზროვნება მოითხოვდა რელიგიური დოგმატების არა რწმენის საფუძველზე აღიარებას, არამედ მათ დამტკიცებას.¹ ავეროესი წერს ტრაქტატს „რელიგიური დოგმების მტკიცებისათვის“ (431, გვ. 100). ფილოსოფიური აზროვნება აშკარად უპირისპირდებოდა რელიგიურ რწმენას. „ვეფხისტყაოსანზე“ ამ თვალსაზრისით დაკვირვება გვაფიქრებინებს, რომ რუსთველი სწორედ გონების პოზიციიდან განიხილავს ქრისტიანულ დოგმატიკას. მისთვის საყრდენია ის რელიგიური დოგმები, რომლებსაც გონება ამტკიცებს. ხოლო იმ რელიგიურ დოგმებზე, რომლებიც გონებით არ მტკიცდება, რუსთველი ღუმს. „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი ემყარება ძირითად რელიგიურ დოგმებს: ღმერთის არსებობა და სულის უკვდავება. მაგრამ არ ახსენებს სპეციფიკურ ქრისტიანულ

¹ გვიანდელი შუასაუკუნეების ახალი აზროვნება, რომლისთვისაც რელიგიური დოგმების ფილოსოფიურმა მტკიცებამ არსებითი მნიშვნელობა შეიძინა, ვეღარ შეურიგდებოდა ორთოდოქსულ დებულებას: „Тайна Троичности становится доступной только незнанию, подымающемуся над всем тем, что может содержаться в концепциях философов“ (399, გვ. 30).

დოგმებს: ღმერთის სამპიროვნება, ქრისტეს პიროვნება და მასთან დაკავშირებული ყველა დოგმა: ქალწულისაგან შობა, მკვდრეთით აღდგომა, ამაღლება და სხვ. რა კანონზომიერება განსაზღვრავს რუსთველის არჩევანს? რუსთველის მიერ რელიგიური დოგმები გადარჩეულია ერთადერთი კრიტერიუმით – გონებით. მოხმობილია ის დოგმები, რომლებსაც შუასაუკუნეთა ფილოსოფიის თვალსაზრისით გონება ამტკიცებდა, ასაბუთებდა და არაა ნახსენები არცერთი დოგმა, რომლებსაც ფილოსოფიური აზროვნება ვერ ასაბუთებდა, რომელთა გაზიარებასაც მხოლოდ რწმენაზე დაყრდნობით ხდებოდა და რომლებსაც ქრისტიანული ეკლესია გამოცხადების ჭეშმარიტებად რაცხდა.

XIII საუკუნის ქრისტიანული ეკლესია ეპოქის ახალმა აზროვნებამ აშკარა საფრთხის წინაშე დააყენა. ფილოსოფიური აზროვნება კრიტიკულად ამოწმებდა ქრისტიანულ დოგმებს და როდესაც ვერ ამტკიცებდა, მოითხოვდა მათ უარყოფას. ჯერ კიდევ იოანე იტალოსმა შენიშნა, რომ სამების დოგმა არ მტკიცდებოდა ანტიკური ფილოსოფიური არგუმენტაციით (133, გვ. 37). ახალი აზროვნება ქრისტიანულ დოგმატიკას უნდობლობას უცხადებდა. ქრისტიანულ ეკლესიას ამ კრიტიკულ მომენტში უდიდესი სამსახური გაუწია თომა აკვინელმა. აკვინელი გაჰყვა ახალი აზროვნების გზას და დაიწყო ქრისტიანული დოგმების ადამიანური ლოგიკით მტკიცება. მან გამოიტანა დასკვნა, რომ ქრისტიანული დოგმატიკის ერთ ნაწილს ადამიანური გონება სწვდება და ასაბუთებს, ხოლო მეორე ნაწილს ამ ეტაპზე ვერ ასაბუთებს. მაგრამ გვაქვს თუ არა უფლება ამ მეორე ჯგუფის დოგმათა უარყოფისა? თომა აკვინელის აზრით, არა. გამოცხადების დოგმატიკის ჭეშმარიტება იმით მტკიცდება, რომ ამ დოგმების ერთი ნაწილი გონებამ დაასაბუთა, გონება მისწვდა მათ ჭეშმარიტებას. გამოცხადების სიბრძნე კი ერთი მთლიანი ღვთაებრივი ჭეშმარიტებაა. ადამიანის ლოგიკა მისწვდა ამ ერთი მთლიანის ერთ ნაწილს. თანახმად უძველესი დროის და შუა საუკუნეების უმთავრესი კოსმოლოგიური კანონისა – მსოფლიო სოლიდარობის ანუ სიმპათიის (მსგავსების) კანონისა, თუ მთელის ერთი ნაწილი ჭეშმარიტია, მთელიც ჭეშმარიტია (მიკრო კოსმოსი მაკრო კოსმოსის პრინციპისა). მაშასადამე, მთელი გამოცხადების სიბრძნე – ღვთაებრივი დოგმატიკა ჭეშმარიტია. ამიტომაც მეორე ჯგუფის დოგმები უნდა ვირწმუნოთ მათი მტკიცების გარეშე. ამგვარად, აკვინელმა არ უარყო ფილოსოფიისა და მეცნიერების მნიშვნელობა, ამით დადგა იგი ახალი აზროვნების პოზიციაზე; მაგრამ შემოფარგლა ფილოსოფიური აზროვნების სფერო გამოცხადების მხოლოდ იმ დოგმების ინტერპრეტაციით, რომელთა დასაბუთება გონებით შესაძლებელია. აკვინელი იმასაც მიუთითებდა, რომ გონება არ უნდა გადასცდეს მისთვის დაწესებულ ფარგლებს და რომ გონებასა და გამოცხადებას შორის შესაძლებელი კონფლიქტის შემთხვევაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა

მიენიჭოს გამოცხადების ჭეშმარიტებას. ამით აკვინელმა გადაარჩინა ქრისტიანული დოგმატიკა (342, გვ. 45-52). თუ ეკლესიამ თავიდანვე არ გაიზიარა თომა აკვინელის კომპრომისი, სულ მალე XIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში, დასავლეთის კათოლიკურმა ეკლესიამ აკვინელი წმინდანად აღიარა და მისი მოდერნიზებული აზროვნება საფუძვლად დაუდო ქრისტიანულ დოგმატიკას.

რა და რა დოგმების გონებით დამტკიცების შესაძლებლობას აღიარებდა თომა აკვინელი და საზოგადოდ გვიანდელი შუასაუკუნეების სქოლასტიკა? ეს სწორედ ის დოგმებია, რომლებიც მოხმობილია რუსთველის მიერ: ღმერთის არსებობა და სულის უკვდავება. რა და რა დოგმა რჩებოდა, რომელთა ჭეშმარიტების მტკიცება გონებით შეუძლებელი იყო? სწორედ ის დოგმები, რომლებსაც არ ახსენებს რუსთველი: სამება, ქრისტეს პიროვნება და მასთან დაკავშირებული მთელი მისტერია (342, გვ. 47, 48; 429, გვ. 472; 444, გვ. 161).

რუსთველის ეს ტენდენცია მხოლოდ და მხოლოდ XII-XIII საუკუნეების განვითარებული სქოლასტიკის დონეზე შეიძლება აიხსნას. რა თქმა უნდა, იმ დოგმების აღმოჩენა, რომლებსაც გონება ამტკიცებს, არ იყო თომა აკვინელის დამსახურება, სქოლასტიკურ აზროვნებაში ეს გარემოება ბევრად უფრო ადრე იყო შენიშნული. თომა აკვინელამდე ამ გზით მიდიოდა ანსელმ კენტერბერიელი (1033-1109); კიდევ უფრო ადრე არაბული ფილოსოფია. ეს ეპოქის საერთო სულისკვეთება იყო. დოგმების მტკიცება, პირველ რიგში ანტიკური ფილოსოფიის საფუძველზე წარმოებდა. სულის უკვდავება დამტკიცებული იყო პლატონის მიერ. სულის უკვდავების თეზისი ზოგიერთ კომენტატორს არისტოტელედანაც გამოჰქონდა (მაგ. ავიცენას, თომა აკვინელს). ღმერთის არსებობის მტკიცების რამდენიმე შესაძლებლობას იძლეოდა არისტოტელე. კიდევ უფრო განავრცო იგი შუასაუკუნეების სქოლასტიკამ (342, გვ. 79-81, 85-88; 429, გვ. 473).

ამრიგად, ქრისტიანული დოგმატიკიდან რუსთველი ეყრდნობა მხოლოდ იმ დოგმებს, რომელთა მტკიცება ლოგიკური გზით ამ დროისათვის შესაძლებლად მიაჩნდათ და არ ახსენებს იმ დოგმებს, რომელთა ლოგიკური დასაბუთება სქოლასტიკაში ეჭვის ქვეშ იყო დაყენებული. რუსთველი რაციონალიზმის ნიადაგზე დგას და მისი პოზიცია გვიანდელი შუასაუკუნეების ახალი ტენდენციების უშუალო გამოვლინებაა.

როგორ შეიძლება შეფასდეს რუსთველის პოზიცია ქრისტიანული დოგმატიკის ისტორიის თვალსაზრისით? შესაძლებელი იყო თუ არა ქრისტიანული დოგმატიკის ამ გზით განვითარება?

„ვეფხისტყაოსანში“ გამოკვეთილი რელიგიური პოზიცია თეორიულად სავსებით შესაძლებელი განვითარებაა შუასაუკუნეების სქოლასტიკური თვალსაზრისისა ქრისტიანულ დოგმატიკაზე. ამგვარი თვალსაზრისის ჩამოყალიბება შესაძლებელი იყო გვიანდელი შუასაუკუნეების თეოლოგიის კრიტიკული და რაციონალური იდეების თავისუფალი განვითარებით. ქრისტიანული დოგმატიკის ამგვარ განვითარებაში იგრძნობა ახალი დროის, რენესანსის ეპოქის იმპულსი. ეს იყო პრინციპული და პირდაპირი გზა შუასაუკუნეობრივი სქოლასტიკიდან რენესანსისაკენ და სწორედ ამგვარად შეიძლება განვითარებულიყო ქრისტიანული დოგმატიკა, რომ მას პირდაპირ ევლო ამ გზით, რელიგიური გრძნობის „ხელახალი გაღრმავებისა და გამოცოცხლების გარეშე“ (348, გვ. 451). ეს იყო ქრისტიანული დოგმატიკის განვითარების შესაძლებელი მიმართულება.

ამგვარი დასკვნების საშუალებას გვაძლევს ის გარემოება, რომ XVI საუკუნეში დასავლეთ ევროპაში დაახლოებით ასეთი გზით განვითარდა ქრისტიანული დოგმატიკა და დოგმატიკის ისტორიის ცნობილი სპეციალისტის ა. ჰარნაკის აზრით, დოგმატიკის განვითარების სამგვარი გზიდან ეს იყო ერთ-ერთი, რომელიც თანმიმდევრულად გამომდინარეოდა შუა საუკუნეებიდან რენესანსის ეპოქაზე გარდამავალი კანონზომიერებებისაგან (348, გვ. 451). „ვეფხისტყაოსანში“ გამოხატული რელიგიური ტენდენციის მიმართება ქრისტიანულ დოგმატიკასთან თავის ზოგად ასპექტში, ძირითადი ინტელექტუალური პოზიციით, ემსგავსება რენესანსული ეპოქის ქრისტიანული დოგმატიკის განვითარებას უნიტარიზმში.

შუა საუკუნეების დიდმა ანტიეკლესიურმა მოძრაობებმა, რენესანსული ეპოქის ჰუმანიზმმა და რეფორმატულმა იდეებმა პირდაპირი ასახვა პოვეს *ანტიტრინიტარულსა* და *უნიტარულ* რელიგიურ შეხედულებებსა და მოძრაობებში, რომლთაც ადგილი ჰქონდა XVI საუკუნეში. ყველაზე მეტად სწორედ ანტიტრინიტარულ შეხედულებებში განხორციელდა სქოლასტიკისა და რენესანსის კავშირი; იგი განმანათლებლური მოძრაობა იყო. ძირითადი დამახასიათებელი თვისებები ყოველგვარი ანტიტრინიტარული მოძრაობისა შემდეგია: განდგომა ისეთი სახის ეკლესიისაგან, როგორიც მაშინდელ ევროპაში არსებობდა; „დარწმუნება ადამიანის უფლებებში“; საეკლესიო დოგმატების ან უარყოფა, ან თავისუფლად გადააზრება; სქოლასტიკის განვითარება ჰუმანიზმის დიდი გავლენით: ჰუმანიზმიდან და ნაწილობრივ ევანგელედან მომდინარე მორალიზმი; პატივისცემა კლასიკური კულტურისა და განათლებისადმი; ქედის მოხრა ლოგიკური აზროვნების წინაშე (ზოგიერთ მიმართულებაში კი ფილოსოფიური მისტიკის წინაშე) (348, გვ. 451); დაფუძნება მხოლოდ ბიბლიურ წიგნებზე, უპირატესად ახალ აღთქმაზე და განსაკუთრებით პატივისცემა იმისა, რაც მასში არ ეწინააღმდეგება ადამიანურ გონებას

და მისაწვდომია მისთვის; უარყოფა პირველი ცოდვისა და ადამიანის მხოლოდ ბოროტებისაკენ მიდრეკილებისა; აღიარება იმისა, რომ ადამიანი თავისუფალია თავის მოქმედებაში და შეუძლია მოიქცეს ცუდად, ან კარგად და სხვ. (469, გვ. 18; 438, გვ. 144). დოგმატიკის ისტორიის თვალსაზრისით ყველაზე მნიშვნელოვანი ანტიტრინიტარული შეხედულებების ორი უმთავრესი ტენდენციაა: კათოლიკური ეკლესიის ავტორიტეტის გაუქმება (საეკლესიო კანონები და სავალდებულო წესები სულის თავისუფლების შეზღუდვად იქნა მიჩნეული – 438, გვ. 141) და სამების დოგმისა და ქრისტეს ღვთაებრიობის ეჭვის ქვეშ დაყენება. სამების მოძღვრებისაგან გვერდის ავლა ანტიტრინიტარიზმში ითვლებოდა „რელიგიის უდიდეს განწმედად და განთავისუფლებად.“ *სამების აღვიღს იქერს ერთი ღმერთი*; ხოლო ქრისტე მიჩნეულია არა ღმერთად, არამედ ღმერთის შექმნილ არსებად და მისი ღვთაებრიობაა უარყოფილი (348, გვ. 452). სხვადასხვაგვარად იყო გაგებული ქრისტეს პიროვნება ანტიტრინიტარულ დაჯგუფებებში. თუ სოცინიანიზმი, ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული ანტიტრინიტარული დაჯგუფება XVI-XVII საუკუნეებში, თვლიდა, რომ იესო ქრისტე მხოლოდ და მხოლოდ ჭეშმარიტი, ნამდვილი ადამიანია, რომელიც დაჯილდოებულია ღვთაებრივი თვისებებით (ანალოგიურად ფიქრობდნენ ნიკეის საეკლესიო კრებამდელი ანტიტრინიტარისტები – 340, გვ. 308); უფრო უკიდურესი იყო ამავე პერიოდის სხვა ანტიტრინიტარული დაჯგუფებები, რომლებიც მთლიანად უარყოფდნენ ქრისტეს ღვთაებრივ თავყვანისცემას და რომლებსაც ენერგიულად ებრძოდა სოცინიანიზმი.

სხვადასხვა ანტიტრინიტარული დაჯგუფება სხვადასხვაგვარად წყვეტდა აქ ჩამოთვლილ თითქმის ყველა პრობლემას; მაგრამ ყველა მათგანის ძირითადი ხაზი ანტიტრინიტარიზმში (ემყარებოდა რა პრინციპს: სარწმუნოა მხოლოდ ის, რაც შეიძლება აიხსნას და გაგებულ იქნეს გონებით – 438, გვ. 144) სამების უარყოფაში მდგომარეობდა. ანტიტრინიტარიზმს ხანგრძლივი და დრამატიზმით აღსავსე ისტორია ჰქონდა. იგი მოედო თითქმის მთელ ევროპას და შემდეგ ამერიკაში განვითარდა (595; 348, გვ. 450-453). ანტიტრინიტარული შეხედულებანი უნიტარიზმის სახით ახალი ძალით აღდგა XIX საუკუნის დიდ ბრიტანეთსა და, განსაკუთრებით, ამერიკაში (488, გვ. 636).

ქრისტიანული ორთოდოქსია ანტიტრინიტარიზმს ხედავს ყველგან, სადაც კი არ არის გაზიარებული სამების დოგმა, ან ყურადღება არ არის გამახვილებული მასზე. ამიტომაც, რომ ანტიტრინიტარიზმს ხედავენ თვით ნიკეის საეკლესიო კრების (325 წ.) წინარე ეპოქაშიც (მას ზოგჯერ მონარქიანობის სახელითაც იხსენიებენ – 340, გვ. 306) და გამოყოფენ ორ განხრას, რომელთაგან ერთი გამოვლინდა პავლე სამოსატელის

აზროვნებაში; ხოლო მეორე – საბელიუსის შეხედულებებში (428, სვ. 817). მეორე მხრივ, ქრისტიანული ეკლესიის პოზიციიდან, ანტიტრინიტარისტები არიან ინგლისელი დეისტებიც, ფრანგი პოზიტივისტებიც, გერმანელი რაციონალისტებიც და ყველა თავისუფლად მოაზროვნენი, დაწყებული სპირიტუალისტებით და დამთავრებული მატერიალისტებით, მიუხედავად იმისა, რომ საკუთრივ სამების დოგმატს ისინი იშვიათად თუ ეკამათებიან (428, სვ. 818). თუ ამ თვალსაზრისით ვიმსჯელებთ, გასაგები გახდება ქართული სამღვდელოების პოზიცია, რომელმაც სწორედ ეს გარემოება მიიჩნია რუსთველის ერთ-ერთ ძირითად ბრალდებად და შენიშნა: „არ ახსენებს სამებასა ერთარსულად“-ო.

მაგრამ წმინდა მეცნიერული პოზიციიდან არ იქნება მართებული რუსთველის ანტიტრინიტარისტ მოაზროვნედ მიჩნევა, რამდენადაც რუსთველის შემოქმედება არ იძლევა ამისათვის საკმარის საფუძველს. „ვეფხისტყაოსანი“ მხატვრული ძეგლია, რომელშიაც არ არის (და არც შეიძლება იყოს) ჩამოყალიბებული და დასაბუთებული თეოლოგიური დებულებები. რუსთველის მსოფლმხედველობრივი შეხედულებების საერთო კანონზომიერება და პოეტის მიერ ზოგიერთი ქრისტიანული დოგმის არსსენება მხოლოდ იმის შესაძლებლობას იძლევა, რომ შევნიშნოთ პოეტი-მოაზროვნის ტოლერანტიზმის და რელიგიური შემწყნარებლობის განწყობა, რაც სავსებით კანონზომიერია რუსთველის ეპოქისათვის საზოგადოდ და კერძოდ იმდროინდელი საქართველოსათვის. ესაა ალბათ ძირითადი განმაპირობებელი „ვეფხისტყაოსნის“ ამგვარი რელიგიური ტენდენციის ასახვას. თუ საკუთრივ ქრისტიანული დოგმატიკის პოზიციიდან ვიმსჯელებთ, პოეტის აზროვნებაში შესაძლებელია შევნიშნოთ უნიტარისტული ტენდენციები. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ პოემაში გამოვლენილ ამგვარ ტენდენციებს არა აქვს თეოლოგიურ-ლიტერატურული წყარო. ამ პოზიციამდე პოეტი მიჰყავს ეპოქის აზროვნების პროგრესულ ნაკადს – რაციონალურ და კრიტიკულ აზროვნებას. შენიშნულია, რომ ანტიტრინიტარული შეხედულებები თან ახლდა სამების დოგმის კრიტიკულ ანალიზს გონებისა და „წმინდა წერილის“ პოზიციიდან (466, გვ. 844). ანტიტრინიტარისტი მოღვაწეები თვით ნიკეის საეკლესიო კრებამდე უპირატესად იმდროინდელ მეცნიერულ მეთოდებს ეფუძნებოდნენ: საღვთო წერილს კრიტიკულად განიხილავდნენ, დიალექტიკის გზით მიდიოდნენ (340, გვ. 309). ამიტომაც, ანტიტრინიტარიზმი მიჩნეულია ყველაზე უფრო გაბედულ და პრინციპულ რაციონალისტურ მოძრაობად პროტესტანტულ ღვთისმეტყველურ „მეცნიერებაში“ (469, გვ. 18): (საზოგადოდ, პროტესტანტული მოძრაობის ერთი ძირითადი პრინციპი რწმენის საქმეში გონების თავისუფლების დამკვიდრებაა – 438, გვ. 141). შენიშნულია ისიც, რომ

სწორედ აქეთკენ მიისწრაფოდა აბელიარის და მისი დროის რაციონალური ტენდენციები, რომ მისთვის გზა არ მოეჭრა რომაული ეკლესიის ავტორიტეტს (428, სვ. 817). ახალმა აზროვნებამ გზა უფრო მოგვიანებით გაიკვალა. რენესანსის ეპოქას ისევ ანტიტრინიტარული მოძრაობა მოჰყვა, რომელიც სწორედ რეფორმაციის ფუძეზე იყო აღმოცენებული და რაციონალიზმის პოზიციიდან ამ აზროვნების პრინციპული განვითარება იყო (428, სვ. 817; 434, გვ. 143–144).

ამრიგად, ქრისტიანულ დოგმატიკასთან რუსთველის მიმართებაში ჩანს, ერთი მხრივ, გვიანდელი შუასაუკუნეების ახალ სკოლასტიკურ ტენდენციებზე თანმიმდევრული რეაგირება და, მეორე მხრივ, რენესანსული იდეების დონეზე ამაღლება. პოემაში შეინიშნება ავტორისეული გათვალისწინება ქრისტიანული დოგმატიკის ისტორიაში XII-XIII საუკუნეებში დასმული პრობლემისა. ამ პრობლემათა მიმართ გამოვლენილი რუსთველისეული პოზიცია კი რენესანსული ეპოქის აზროვნების დონეს შეეფარდება.